

C.J.K. Blankenstijn, A.R. Scheper, B. Siebelink & Ph.D.A. Treffers

Samenvatting

De centrale vraag van dit onderzoek is hoe 15 kinderen met een psychische stoornis bepaalde pragmatische functies en morfo-syntactische vormen ontwikkelen en of dit vergelijkbaar is met vorm-functie ontwikkeling bij 15 normale kinderen in de leeftijd van vier tot tien jaar. Om deze vraag te beantwoorden hebben wij van elk kind een video-opname gemaakt van een vraaggesprek met een volwassene en op vorm- en functieniveau geanalyseerd. Uit het onderzoek blijkt dat kinderen met een psychische stoornis en een taalstoornis op pragmatisch gebied moeite hebben met het aanleveren van voldoende nieuwe informatie: ze geven meer minimale antwoorden; ze produceren minder narratieve episodes; de interviewer moet vaker om opheldering vragen naar aanleiding van de door het kind verstrekte informatie. Op morfosyntactisch gebied zijn deze kinderen onvoldoende in staat de verplichte syntactische informatie te realiseren: ze laten frequenter verplichte argumenten weg.

1. Inleiding

Alhoewel de causale relatie tussen taalontwikkelingstoornissen en psychische stoornissen onduidelijk is, bestaat er een kwantitatieve relatie tussen deze twee stoornisgebieden: meer dan de helft van de groep kinderen met een taalstoornis heeft ook een psychische stoornis en omgekeerd (o.a. Cantwell & Baker, 1987; Cohen e.a., 1989; Rutter & Lord, 1987; Prizant e.a., 1990). Uit een pilotstudie (Scheper & Blankenstijn, 1993) bij 40 kinderen met een psychische stoornis bleek 75% van de kinderen ook ernstige problemen te hebben op het gebied van conversationele vaardigheden. Daarnaast had een aanzienlijk deel van de kinderen problemen op het gebied van de morfo-syntaxis (33%) en op het gebied van de semantiek (53%). De morfo-syntactische problemen komen vrijwel altijd in combinatie voor met pragmatische en/of semantische problemen.

Het doel van het overkoepelende project¹ is om de verwerving van morfosyntactische, semantische en pragmatische vaardigheden binnen een vraaggesprek en een narratie van 120 kinderen met een psychische stoornis te beschrijven. Wij kijken daarbij ook naar de samenhang tussen problemen op de verschillende taalgebieden (syntaxis, semantiek en pragmatiek). Tot slot richt het project zich op de mogelijke relatie tussen specifieke taalontwikkelingspatronen en specifieke psychische stoornissen.

Dit artikel behandelt de ontwikkeling van de functie en de vorm van meer dan 750 uitingen in een vraaggesprek van vijftien kinderen met zowel een psychische stoornis als een taalstoornis. Vervolgens vergelijken wij de resultaten van de afwijkende groep met hetzelfde aantal uitingen van vijftien zich normaal ontwikkelende kinderen uit de controlegroep² (Roelofs, in voorbereiding).

De kwantitatieve analyse van de functie en de vorm van de communicatieve bijdragen zullen ons iets vertellen over het verloop van vraaggesprekken met kinderen met een psychische stoornis en met taalstoornissen. Wij hebben op basis van onze eerste indruk van de taaldata en een eerder uitgevoerde pilot-studie (Baker en Scheper, 1997) de verwachting, dat de ontwikkeling van de functie en vorm in vraaggesprekken met kinderen met een taalstoornis en een psychische stoornis achterblijft bij leeftijdsgenootjes met een normaal verloop van de (taal)ontwikkeling.

Wij beschrijven eerst de methode van onderzoek (2). Vervolgens gaan wij in op de ontwikkeling van de functie (3) en de ontwikkeling van de vorm (4). Tot slot worden de voorlopige conclusies gegeven op het gebied van de vorm-functie ontwikkeling van kinderen met een psychische stoornis in vergelijking tot kinderen met een normale ontwikkeling (5).

2. Methode

2.1 Onderzoeksprocedure

In een semi-gestructureerd vraaggesprek (Van den Dungen & Verbeek, 1994) wordt elk kind door één van de onderzoekers gevraagd om te vertellen over bepaalde levensomstandigheden en over alledaagse gebeurtenissen (bijvoorbeeld 'Heb je ook huisdieren?', 'Speel je weleens met je zusje?', etc.). Van elk vraaggesprek is een video-opname gemaakt, die wordt getranscribeerd en geanalyseerd met behulp van het programma CHILDES (MacWhinney, 1995). Een transcript van een vraaggesprek start bij de eerste uiting van het gesprek en eindigt bij de vijfde T-unit (Hunt, 1970) geuit door het kind. Een T-unit is een hoofdzin met alle daaraan verbonden ondergeschikte zinnen. Voor de functie-analyse zijn alle conversationale bijdragen van zowel de volwassene als het kind zijn geanalyseerd. Deze conversationale bijdragen kunnen dus niet alleen bestaan uit al dan niet volledige T-units, maar ook uit ja/nee vragen of antwoorden en feedback (uhm) gegeven door de volwassene en uit non-verbale communicatieve bijdragen van het kind, zoals ja-knikken, nee-schudden en schouder ophalen. Voor de vorm-analyse zijn 50 T-units per kind geanalyseerd.

2.2 Onderzoekspopulatie

De totale onderzoekspopulatie bestaat uit 120 kinderen met een psychische stoornis in de leeftijd van 4;0 tot en met 9;11 jaar. De psychische stoornis kan bestaan uit een emotionele (bijvoorbeeld 'Anxiety Disorder') en/of een gedragsstoornis (bijvoorbeeld 'Attention Deficit-Hyperactivity Disorder' (ADHD)). De diagnose is per kind gesteld door een groep psychiaters en psychologen, die daarbij de DSM-III-R (Koster, 1989) gebruiken als classificatie-systeem voor psychische stoornissen. Al deze kinderen zijn monolinguaal Nederlands en hebben een IQ hoger dan 70. Er bestaan geen andere bijkomende stoornissen binnen deze populatie, zoals een motorische of visuele handicap. De controlegroep bestaat uit 75 zich normaal ontwikkelende Nederlands-sprekende kinderen in de leeftijd van 4;0 tot en met 8;06 jaar. Deze kinderen zijn monolinguaal Nederlands (Roelofs, in voorbereiding).

Voor dit onderzoek zijn vijftien kinderen geselecteerd uit de totale onderzoekspopulatie, die naast een psychische ook een taalstoornis hebben (tabel 1). Deze kinderen hebben een

taalstoornis in één of meerdere taalgebieden. Acht kinderen hebben problemen op het gebied van de morfosyntaxis, negen op het gebied van de semantiek en alle vijftien op het gebied van de pragmatiek. Opvallend is, dat de morfosyntactische problemen altijd in combinatie voorkomen met semantische en/of pragmatische problemen, en nooit afzonderlijk (Baker & Scheper, 1997). De taalproblemen zijn vastgesteld aan de hand van de STAP, een Spontane Taalanalyse Procedure, die gestandaardiseerd en genormeerd is voor de conversationale vaardigheden van Nederlands sprekende kinderen (Van den Dungen & Verbeek, 1994). Met behulp van deze procedure kunnen de vijftig T-units uit het vraag-gesprek-transcript worden geanalyseerd op bepaalde morfosyntactisch, semantische en pragmatische kenmerken, die echter weinig gedetailleerd zijn.

Omdat de variatie aan taalvaardigheden binnen een afwijkende groep doorgaans veel groter is dan de variatie in taalvaardigheden binnen een normale groep (Bishop & Mogford, 1988) en omdat wij allereerst wilden testen of al onze taalmaten deze grotere variatie zouden dekken, presenteren wij hier alleen gegevens over kinderen met zowel een psychische als een taalstoornis.

Tabel 1. *Leeftijden van normale kinderen (n=15) en de kinderen met een psychische en een taalstoornis (n=15).*

n=30	Normaal	Psychische stoornis + Taalstoornis
gemiddelde leeftijd 4-jarigen	4;5 (n=5)	4;5 (n=5)
gemiddelde leeftijd 6-jarigen	6;1 (n=5)	6;5 (n=5)
gemiddelde leeftijd ³ 8/9 jarigen	8;4 (n=5)	9;4 (n=5)

3. De ontwikkeling van de functie

Wij maken voor de analyse van de functie gebruik van een deel van een uitgebreider model (Roelofs, in voorbereiding). Voor dit onderzoek hebben wij de structuur van een vraaggesprek geanalyseerd met gebruik making van de code-definities uit dit model. Met behulp van deze coderingen kunnen beurten, pauzes, spraak-overlap, aangrenzende paren en episodische uitingen (zie 3.1) worden geanalyseerd. De analyse van de functie met behulp van dit analyse-model bestaat uit het coderen van de communicatieve intentie van bepaalde non-verbale bijdragen van het kind en uit het coderen van de aard van de taalhandeling per T-unit van elke verbale communicatieve bijdrage van zowel intervieweer als kind.

3.1 Functie-analyse

Een vraaggesprek bestaat uit beurtwisselingen en beurten, die ingedeeld kunnen worden in eerste en tweede paardelen van aangrenzende paren en in communicatieve bijdrages die niet de status hebben van een paardeel (Schegloff, 1977). Dit laatste noemen we uitingen die deel uitmaken van een episode. De meest frequent voorkomende aangrenzende paren, waarvan het eerste paardeel meestal door de intervieweer en het tweede paardeel meestal door het kind wordt geuit, staan in figuur 1. Conversationale bijdrages die niet de status hebben van een paardeel behorende tot een aangrenzend paar en die geen directe antwoorden zijn op verschillende soorten vragen, kunnen

worden onderverdeeld in uitingen met een assertieve functie en uitingen met een narratieve functie. Deze uitingen maken deel uit van een episode.

Figuur 1. De meest frequente functies van eerste en tweede paardelen en episodische uitingen in een vraaggesprek tussen een volwassen interviewer en een kind.

Functie-categorieën per communicatieve bijdrage	
Functie van eerste paardeel door interviewer	Functie van tweede paardeel door kind
vraag om nieuwe informatie (heb je ook huisdieren?)	antwoord met nieuwe informatie (ja, ik heb een hond)
vraag om opheldering over oude informatie (is Bas nou een hond of een poes?)	antwoord met opheldering over oude informatie (Bas is mijn hond)
vraag om bevestiging en gesprekscontinuatie (ja/nee? met stijgende intonatie)	bevestiging (ja/nee)
	Functie van uiting behorende tot een episode
	door kind
	assertieve functie (mijn kamer is heel groot)
	narratieve functie (ik ging fietsen. toen viel ik heel hard op mijn knie. toen kreeg ik een pleister op mijn knie.)

Door middel van uitingen met een assertieve functie doet het kind een bewering over bijvoorbeeld een situatie, maar de uiting maakt geen deel uit van een episode van opeenvolgende uitingen met een narratief karakter. Uitingen met een narratieve functie vormen samen een narratieve structuur, waarbinnen uitingen aan elkaar zijn verbonden op een temporele, causale of logische manier. De informatie, die het kind geeft met deze uitingen heeft betrekking op een gebeurtenis, zoals een actie of een proces (Dik, 1989).

2.2 Resultaten van de functie-analyse

De percentages van de frequenties, waarmee bepaalde functies voorkomen bij zowel de normale kinderen (N) als de kinderen met zowel psychische als taalstoornissen (P/T) in de verschillende leeftijdscategorieën staan in tabel 2. De frequentie, waarmee bepaalde functies van communicatieve bijdragen van het kind voorkomen reflecteren de frequentie, waarmee bepaalde functies van communicatieve bijdragen van de volwassene voorkomen, als het gaat om tweede paardelen als reactie op eerste paardelen.

Een ontwikkelingsstrend is dat kinderen naarmate zij ouder worden een kleiner aantal tweede paardelen en een hoger aantal episodische uitingen produceren in een vraaggesprek. Er bestaan verschillen in eerste en tweede paardeel-patronen in de vraaggesprekken van kinderen met psychische en taalstoornissen en in de vraaggesprekken met kinderen uit de controlegroep (zie figuur 2). De interviewer uit meer eerste paardelen met als functie vragen om nieuwe informatie en opheldering over oude informatie te krijgen bij kinderen uit de afwijkende groep dan bij kinderen uit de controlegroep. De kinderen met psychische en taalstoornissen uiten meer tweede paardelen met als functie antwoorden over nieuwe informatie en antwoorden om oude informatie te verduidelijken dan zich normaal ontwikkelende leeftijdgenootjes. De interviewer heeft de

verantwoordelijkheid om de conversatie te continueren en moet dus naar verhouding veel vragen blijven stellen aan kinderen uit de afwijkende groep. De eigen inbreng van deze kinderen in het vraaggesprek lijkt minder dan de inbreng van kinderen uit de controlegroep.

Tabel 2. Resultaten van de kwantitatieve analyse van de functies van tweede paardelen en uitingen die een episode vormen bij kinderen met een psychische stoornis en taalstoornissen (P/T) in vergelijking met zich normaal ontwikkelende kinderen (N) in percentages.

Functies (in %)	4 jaar			6 jaar			9 jaar		
	N	P/T	%	N	P/T	%	N	P/T	%
2e paardeel	60	58	48	55	41	39	55	41	41
antwoord	32	36	28	40	40	22	22	29	29
opheldering	12	16	6	11	11	3	6	8	8
bevestiging	11	1	6	6	2	6	6	2	2
overig	5	5	7	2	2	8	2	2	2
Episode	39	41	53	44	44	61	44	60	60
assertieve functie	26	39	36	36	40	33	33	44	44
narratieve functie	13	2	17	4	4	28	4	16	16

De interviewer uit echter minder eerste paardelen met als functie vragen om bevestiging en om het gespreksonderwerp te continueren bij kinderen met psychische en taalstoornissen dan bij zich normaal ontwikkelende kinderen. De kinderen uit de afwijkende groep uiten minder tweede paardelen met als functie het geven van een bevestiging en continuatie van het gespreksonderwerp dan zich normaal ontwikkelende leeftijdgenootjes. Het vragen om bevestiging, en daarmee ook vragen om door te gaan op het gespreksonderwerp lijkt niet zo'n succesvolle strategie bij kinderen met een psychische stoornis en een taalstoornis, omdat zij vaak minimale antwoorden geven; dus een ja? van de interviewer wordt vaak gevolgd door een ja van het kind zonder dat het kind komt met extra informatie. Daarna is de interviewer opnieuw verantwoordelijk voor de voortgang van het gespreksonderwerp en de interviewer komt dan meestal weer met een nieuwe, uitgebreide

Figuur 2. De verschillen in eerste, tweede paardeel-patronen en episodische uitingen tussen vraaggesprekken met kinderen met psychische en taalstoornissen en vraaggesprekken met kinderen uit de controlegroep.

Functie van eerste paardeel door interviewer	Functie van eerste paardeel door interviewer
minder vragen om nieuwe informatie	meer vragen om nieuwe informatie
minder ophelderings-vragen over oude informatie	meer ophelderings-vragen over oude informatie
meer vragen om bevestiging/gesprekscontinuatie	minder vragen om bevestiging/gesprekscontinuatie
Functie van tweede paardeel	Functie van tweede paardeel
minder antwoorden om nieuwe informatie te geven	meer antwoorden om nieuwe informatie te geven
minder ophelderings-antwoorden	meer ophelderings-antwoorden
meer geven van bevestiging/continueren	minder geven van bevestiging/continueren
Functie van episodische uitingen	Functie van episodische uitingen
minder assertieve uitingen	meer assertieve uitingen
meer narratieve uitingen	minder narratieve uitingen

vraag. Wanneer we kijken naar de episodes, wanneer kinderen meer informatie geven dan

waarnaar is gevraagd, dan zien we het volgende: kinderen uit de afwijkende groep hebben meer uitingen met een assertieve functie en minder uitingen met een narratieve functie dan kinderen uit de controlegroep.

Samenvattend kunnen we zeggen, dat kinderen met een psychische stoornis en taalstoornis problemen hebben met het zelfstandig en spontaan geven van meer informatie over alledaagse ervaringen in een vraaggesprek dan waar strikt genomen om gevraagd wordt. De voorlopige conclusie is, dat kinderen met een psychische stoornis en taalstoornissen meer afhankelijk zijn van het vermogen en de bereidheid van de interviewer om het vraaggesprek te continueren. Dit patroon lijkt vergelijkbaar met dat van ouders in gesprek met hun kinderen jonger dan vier jaar (Ninio & Snow, 1996). Het conversationele taalgedrag van kinderen met een psychische en een taalstoornis lijkt te worden gekenmerkt door een niet te onderschatten vertraging.

4. De ontwikkeling van de vorm

Naaft problemen op het gebied van het gebruik van verschillende functies hebben kinderen met een psychische stoornis ook problemen met de grammaticale vorm van uitingen in een vraaggesprek. Uit een pilotonderzoek (Baker & Scheper, 1997) blijkt dat kinderen met een psychische stoornis moeite hebben met het realiseren van een volledige argumentstructuur in een verplichte context in een vraaggesprek, met name met de realisatie van het lexicale werkwoord en het subject. De analyse van de vorm bestaat uit het coderen van het aantal clauses per T-unit en uit de analyse van de argumentstructuur per T-unit van elke verbale communicatieve bijdrage van het kind.

4.1 Vorm-analyse

Voor elke taal geldt dat het gebruik van een werkwoord een grammaticaal subject vereist, of dat subject nu fonetisch leeg is of niet. Of een werkwoord een ander verplicht argument vraagt, zoals een object (direct of indirect), is afhankelijk van het subcategorisatie-frame van het werkwoord (Pinker, 1989). In de uitgevoerde analyse is er alleen gekeken naar de zogenaamde verplichte object-werkwoorden. Dit zijn de transitieve werkwoorden die een verplicht object bij zich dragen (Geerts e.a., 1984). Een dergelijk transitief werkwoord is het werkwoord *vanger*, waarbij de objectpositie altijd gevuld moet zijn, zoals in het voorbeeld 'de man vangt de bal'.

Het Nederlands is dus geen 'null-subject language' (Hyams, 1992), maar onder speciale condities opereert in het Nederlands de pragmatische regel, die het impliciet laten van een subject of een object (echter nooit beiden) geoorloofd maakt. Dit verschijnsel noemt men ook wel 'discourse topic drop' en kan gebruikt worden om connectiviteit en thematische coherentie in de discourse te bewerkstelligen (o.a. volgens de Haan & Tuijnman, 1988). De *eerste conditie* luidt dat alleen getopicaliseerde elementen, dat zijn elementen in de eerste positie van de zin, in het Nederlands weggelaten mogen worden. Deze conditie legt beperkingen op ten aanzien van de plaats in de zin waar elementen zouden mogen ontbreken. De *tweede conditie* zegt dat er geen verandering van referent in de opeenvolgende zinnen mag optreden en legt beperkingen op in het

referentiële domein. Uitgaande van beide condities en het feit dat het Nederlands een 'verb-second language' (Chomsky, 1995) is, gaat het weglaten van een argument in het geval van 'discourse topic drop' gepaard met het werkwoord op de eerste positie. De positie links van het werkwoord is fonetisch leeg, maar niet semantisch of syntactisch: de positie wordt gevuld door een leeg topic, dat vanuit de context geïdentificeerd moet kunnen worden. Het volgende voorbeeld illustreert een geïntimeerd geval van 'discourse topic drop':

Interviewer: *ziet jouw kamer er hetzelfde uit als deze kamer?*
 Kind: *nee mijn kamer ziet er helemaal niet hetzelfde uit.*
 Kind: *[-] heeft op het behang een trein.*

In dit voorbeeld is er aan beide gestelde condities voldaan. De plaatsconditie is geldig, want het werkwoord staat op de eerste positie van de zin. Op grond van de referentieconditie kan het 'lege' getopicaliseerde argument afgeleid worden, namelijk de laatstgenoemde NP 'kamer'. Het volgende voorbeeld valt duidelijk niet onder de noemer 'discourse topic drop' en illustreert een ongrammaticaal weglaten van een argument:

Interviewer: *ga je wel eens thuis bij Désirée spelen?*
 Kind: *dat doe ik nooit.*
 Kind: *ik weet niet, waar ze woont.*
 Interviewer: *oh en kom je wel eens bij jou spelen?*
 Kind: *[-] weet ook niet waar ik woon.*

Hoewel er in dit voorbeeld aan de plaatsconditie is voldaan, zorgt de referentieconditie dat er hier geen sprake kan zijn van 'discourse topic drop'. De laatstgenoemde referent, NP 'jou', zou suggeren dat de 'lege' argumentpositie ingevuld moet worden met 'ik' ('ik weet ook niet waar ik woon?'). Maar duidt het kind niet op de voorlaatst genoemde NP 'ze' ('ze weet ook niet waar ik woon?'). Aangezien er onduidelijk kan bestaan bij het afleiden van de juiste referent en omdat dit afleiden vaak verwerkingstijd kost bij de luisteraar is het in dit voorbeeld niet geoorloofd de subjectpositie ongevuld te laten.

De analyse op vormniveau zal zich richten op het productie van een al dan niet volledige verplichte argumentstructuur door kinderen met een psychische stoornis en een taalstoornis. Er zal onderzocht worden in hoeverre het weglaten van een verplicht subject of object gemotiveerd kan worden op grond van het verschijnsel 'discourse topic drop'. De kinderen zouden mogelijk aan het experimenteren kunnen zijn met het leggen van coreferentiële relaties. Dit moet echter wel correct, op basis van conditie een en twee, gebeuren, anders zorgt het weglaten van informatie voor een ongrammaticale zin.

Het realiseren van volledige argumentstructuren door kinderen in de afwijkende groep zal worden vergeleken met dat van kinderen uit de normale groep. Eerst zullen de resultaten van een basisanalyse op vormniveau besproken worden, waaruit zal moeten blijken of kinderen met een psychische stoornis en een taalstoornis problemen hebben met het realiseren van volledige uitingen. Vervolgens komen de resultaten van de analyse van de argumentstructuur aan bod.

4.2 Resultaten van de clause-analyse

In dit onderzoek is gekeken of beide populaties verschillen op grond van verschillende basismaten op vormniveau en hoe deze basismaten zich ontwikkelen naar leeftijd. Elk vraaggesprek met een

kind is geselementeerd in kleine analyse-eenheden, namelijk *de clause*. Een clause is gedefinieerd als de minimale complete morfosyntactische eenheid, die bestaat uit een predicataat en zijn verplichte argumenten (Berman & Slobin, 1994).

In de eerste plaats staat in tabel 3 het aantal geanalyseerde clauses weergegeven. Van dit totale aantal clauses wordt het percentage complete en incomplete clauses aangegeven. Een clause is compleet, als er een verplicht structureel element, zoals een lexicaal werkwoord of één van de verplichte argumenten, ontbreekt. Uit de cijfers blijkt dat kinderen met een psychische stoornis en een taalstoornis meer moeite hebben met het realiseren van complete clauses dan hun leeftijdsgenoten. Wel is er bij de populatie psychisch en taalgestoorde kinderen een positieve ontwikkeling met leeftijd waar te nemen. Naarmate kinderen ouder worden laten ze minder vaak verplichte structurele elementen in de zin weg.

In de tweede plaats geeft tabel 3 van het totale aantal incomplete clauses de verdeling naar het type zin weer, namelijk of de incomplete clause een hoofdzin of een bijzin betreft. De cijfers laten zien dat de kinderen met een psychische stoornis en een taalstoornis voornamelijk in hoofdzinnen verplichte elementen weglaten en niet in bijzinnen. Dat het weglaten van elementen in de zin in verband lijkt te staan met de syntactische complexiteit van de zin is dus niet waarschijnlijk.

Tabel 3. Resultaten van de clause-analyse: Het totaal aantal clauses, de percentages complete en incomplete clauses en de verdeling van het aantal incomplete clauses over hoofd- en bijzinnen, aangegeven per populatie en leeftijdsgroep. De afkortingen staan voor: N=Normale populatie en P/T=Psychisch en Taalgestoorde populatie.

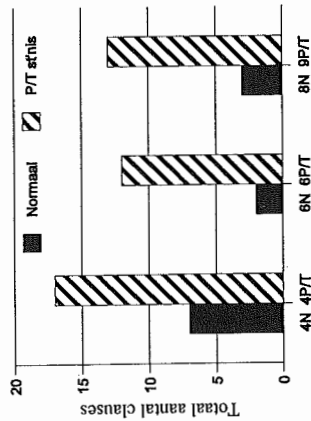
Basismaten	4 jaar		6 jaar		9 jaar	
	N	P/T	N	P/T	N	P/T
Totaal Clauses	270	276	287	270	287	282
Totaal incomplete clauses	45	101	17	71	18	65

3.3 Resultaten van de analyse van de argumentstructuur

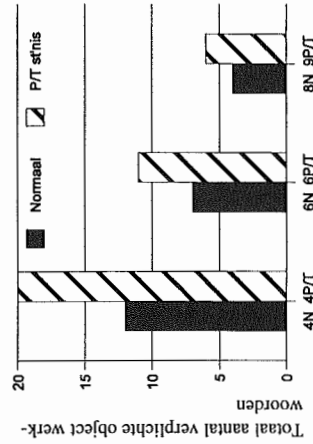
In de analyse van de argumentstructuur zijn alleen de hoofdzinnen of 'main clauses' uit het vraaggesprek betrokken. In principe moet elke Nederlandse zin een subject bevatten. Om het gebruik van de syntactische categorie 'subject' te onderzoeken is het percentage wel/niet gerealiseerde subjecten afgezet tegen het totaal aantal geproduceerde 'main clauses'. Of in een zin de objectpositie verplicht gevuld moet zijn, is afhankelijk van het soort werkwoord dat gebruikt is. In de analyse zijn alleen de transitieve werkwoorden betrokken, die een verplicht object bij zich dragen (Geerts e.a., 1984). Om het gebruik van de syntactische categorie 'object' te onderzoeken is het percentage wel/niet gerealiseerde objecten afgezet tegen het totaal aantal geproduceerde transitieve werkwoorden, die een verplicht object bij zich dragen. In figuur 3 staan de percentages niet gerealiseerde subjecten weergegeven voor beide populaties. Figuur 4 geeft de percentages ontbrekende objecten aan voor beide populaties. Uit beide figuren kunnen natuurlijk de percentages wel gerealiseerde subjecten en objecten afgeleid worden.

De figuren 3 en 4 laten zien, dat de kinderen met een psychische stoornis en een taalstoornis frequenter subjecten en objecten weglaten dan normale kinderen in dezelfde leeftijd. Binnen de normale populatie valt een lichte daling op van het aantal ontbrekende subjecten tussen de 4- en de 6-jarige kinderen. Het percentage ontbrekende subjecten lijkt zich te stabiliseren tussen de 6- en 8-jarige kinderen. De percentages ontbrekende objecten nemen binnen de normale populatie af met leeftijd. De kinderen met een psychische stoornis en een taalstoornis laten dezelfde trend zien als de kinderen uit de normale populatie. Het verschil is echter, dat de psychisch gestoorde kinderen met een taalstoornis frequenter subjecten en objecten impliciet laten dan hun leeftijdsgenoten met een normale ontwikkeling. Kinderen met een psychische stoornis en een taalstoornis zijn minder goed in staat verplichte syntactische informatie te realiseren dan kinderen met een normale ontwikkeling. Naarmate de kinderen uit de afwijkende groep ouder worden, lijken zij de realisatie van een verplicht object eerder te beheersen dan de realisatie van een verplicht subject. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat de realisatie van een verplicht object meer aan syntactische regelgeving is gebonden, terwijl voor de realisatie van een verplicht subject naast syntactische regels ook pragmatische regels een grote rol spelen.

Figuur 3. De percentages ontbrekende subjecten voor beide populaties per leeftijdsgroep. Zwarte kolom: normale populatie; Gestreepte kolom: populatie kinderen met een psychische stoornis en een taalstoornis.

Figuur 4. De percentages ontbrekende objecten voor beide populaties per leeftijdsgroep. Zwarte kolom: normale populatie; Gestreepte kolom: populatie kinderen met een psychische stoornis en een taalstoornis.

4.4 Het gebruik van 'discourse topic drop'

In de analyse op vormniveau is nagegaan in hoeverre het ontbreken van een subject of object bij beide populaties misschien voor een deel te verklaren zijn als gevallen van 'discourse topic drop'. Er is eerst gekeken hoe vaak er bij het ontbreken van een subject of object sprake is van een finiet werkwoord op de eerste positie van de zin. Dit is de eerste conditie voor een correcte omgeving waarin 'discourse topic drop' kan plaatsvinden. Vervolgens is er gekeken of de referent van de 'lege' topicaliseerde elementen uit de context kon worden afgeleid, met andere woorden of er voldaan is aan de tweede conditie en er dus echt sprake is van 'discourse topic drop'.

In tabel 4 staat in de derde rij het totaal aantal gevallen weergegeven, waarin een subject of object ontbreekt, onafhankelijk van de positie in de zin. Van dit totale aantal ontbrekende subjecten of objecten staan in de tabel de percentages vermeld van het totaal aantal ontbrekende subjecten of objecten, waarbij het werkwoord in eerste positie staat. Hier is het weglaten van argumenten syntactisch gelegitimeerd. Deze gevallen noemen we gevallen van 'subject drop' of 'object drop'. Binnen de normale populatie laten de percentages 'subject/object drop' een daling met leeftijd zien. Voor de populatie met een psychische stoornis en een taalstoornis is er sprake van een lichte daling tussen 4 en 6 jaar, terwijl er tussen 6 en 9 jaar sprake is van een lichte stijging. Het lijkt erop dat kinderen met een psychische stoornis en een taalstoornis meer syntactische omgevingen creëren met een lege argumentpositie en het werkwoord op de eerste positie van de zin dan hun leeftijdsgenoten met een normale ontwikkeling.

Dat kinderen met een psychische stoornis en een taalstoornis meer syntactische omgevingen produceren, waarin 'discourse topic drop' plaats zou kunnen vinden, zegt natuurlijk nog niets over het leggen van referentiële relaties tussen de zinnen (conditie twee). In tabel 4 staan ook de resultaten van de referentiële analyse van alle gevallen van 'subject/object drop'. De tabel geeft eerst in de vierde rij het totaal aantal gevallen van 'subject/object drop' weer. Daaronder wordt het totale aantal gevallen van 'echte' 'discourse topic drop' getoond. Uit de tabel wordt duidelijk, dat het om zeer weinig gevallen van 'discourse topic drop' gaat.

Tabel 4. Resultaten van de analyse van de argumentstructuur voor beide populaties per leeftijdsgroep: Het totaal aantal afwezige subjecten en objecten, het percentage subject/object drop, het totaal aantal gevallen van subject/object drop en het totaal aantal gevallen van 'discourse topic drop'. De afkortingen staan voor: N=Normale populatie en P/T=Psychisch en Taalgestoorde populatie.

Discourse topic drop n=30	4 jaar			6 jaar			9 jaar		
	N	P/T	N	P/T	N	P/T	N	P/T	
Totaal subject/object afwezig	33	68	14	45	14	14	45	45	
Totaal subject/object drop	3	9	4	5	4	4	6	6	

Samenvattend kunnen we zeggen, dat kinderen met een psychische stoornis en een taalstoornis moeite hebben met het realiseren van de volledige argumentstructuur van een zin. Het weglaten van argumenten kan lang niet alleen verklaard worden door het verschijnsel 'discourse topic drop'. Kinderen met een psychische stoornis en een taalstoornis lijken problemen te hebben met het bewerkstelligen van coreferentiële coherentie. Vaak is het onduidelijk welke referent op de

lege argumentpositie ingevuld moet worden, waardoor het niet geoorloofd is dat argument weg te laten.

4. Conclusies op het gebied van de vorm-functie ontwikkeling

Als we nu een eerste indruk van de ontwikkeling op het gebied van functie en vorm moeten geven van een vraaggesprek met kinderen met een psychische stoornis en een taalstoornis in vergelijking met kinderen met een normale ontwikkeling, dan komen we tot het volgende overzicht. Op pragmatisch gebied hebben kinderen met een psychische stoornis en een taalstoornis moeite met het aanleveren van voldoende nieuwe informatie, die noodzakelijk is om een vraaggesprek functioneel te laten verlopen. De kinderen geven meer minimale antwoorden, minder episodes in een narratieve vorm en meer ophelderingsantwoorden dan hun leeftijdsgenoten met een normale ontwikkeling. Op het gebied van de morfosyntaxis zien wij een zelfde trend: de taal- en psychisch gestoorde kinderen zijn onvoldoende in staat de verplichte syntactische informatie te realiseren. Zij laten frequenter verplichte argumenten weg dan hun normale leeftijdsgenoten. De kinderen met een psychische stoornis en een taalstoornis creëren wel meer syntactische omgevingen, waarin in principe 'discourse topic drop' plaats zou kunnen vinden, maar op grond van referentiële problemen gaat het mis.

Of kinderen met een psychische stoornis en een taalstoornis minder correcte coreferentiële relaties realiseren dan hun normale leeftijdsgenoten wordt in vervolgonderzoek bekeken. Over de relatie tussen de pragmatische en morfosyntactische problemen bij deze kinderen kunnen we met voorzichtigheid opmerken dat ontbrekende argumenten niet zo vaak voorkomen in episodische uitingen met een assertieve of met een narratieve functie. Het weglaten van een syntactische categorie, subject of object, gebeurt hoofdzakelijk in T-units, die onderdeel waren van een aangrenzende paar in de vorm van een antwoord of een clarificatie (opheldering)⁴. De aansluiting tussen uitingen van de interviewer en het kind op referentieel gebied verloopt vaak niet goed. Dat bij kinderen met een psychische stoornis en een taalstoornis problemen bestaan met de coherentie binnen een vraaggesprek wordt nog nader geanalyseerd. Ook de relatie tussen beide taalgebieden, vorm en functie, zal nog verder onderzocht worden.

Tot slot moge het duidelijk zijn dat de gebruikte onderzoekspopulaties te klein zijn om de bevindingen te generaliseren naar de gehele onderzoekspopulatie. Toekomstig onderzoek zal moeten leiden tot een beter inzicht in het talig functioneren van kinderen met een psychische stoornis.

Noten

1. Het onderzoek *De ontwikkeling van functie en vorm in vraaggesprekken met kinderen met een psychische stoornis* vormt een onderdeel van het project naar de taalverwerving van kinderen met psychische stoornissen. Dit project vindt plaats binnen een samenwerkingsverband tussen de vakgroep Algemene Taalwetenschap van de Universiteit van Amsterdam en het Academisch Centrum voor Kinder- en Jeugdpsychiatrie Curium verbonden aan de Universiteit van Leiden. De begeleiding is in handen van prof. dr. A.E. Baker en prof. dr. Ph. Treffers. Het project valt uiteen in verschillende deelonderzoeken:

- Morfosyntactische stoornissen bij kinderen met psychische stoornissen (uitvoerder: A.R. Scheper)
- Semantische en pragmatische stoornissen bij kinderen met psychische stoornissen (uitvoerder: C.J.K. Blankenstijn)
- De relatie tussen het voorkomen van taalontwikkelingsstoornissen en verschildende neuropsychologische functies bij kinderen met psychische stoornissen (uitvoerder: B. Siebelink). Het project wordt gefinancierd door het Instituut voor Functioneel Onderzoek van Taal en Taalgebruik (FOOT) en het Praeventiefonds. De ontwikkeling van pragmatische vaardigheden binnen een conversatie en een narratie bij zich normaal ontwikkelende kinderen wordt onderzocht door drs. Marja Roelofs (in voorbereiding).
- 3. Bij gebrek aan zich normaal ontwikkelende negen-jarigen zijn we genoodzaakt om de zich normaal ontwikkelende acht-jarigen uit de controlegroep te gebruiken als vergelijkingsmateriaal voor de negen-jarige kinderen uit de afwijkende groep.
- 4. Bij elliptische antwoorden mag uiteraard en moet zelfs vaak een argument impliciet gelaten worden. Daarom zijn de elliptische antwoorden juist niet bij de analyse van de argumentstructuur betrokken.

Literatuur

- Baker, A.E. & Scheper, A.R. (1997). Morphosyntactic problems in children with psychiatric disturbance. In: A.E. Baker, G. Leemans, M. Beers, G. Bol & J. de Jong (Eds.), *Language Developmental disorders in a cross-linguistic perspective. Amsterdam Series in Child Language Development no 5*.
- Berman, R. A. & Slobin, D.I. (1994). *Relating Events in Narrative. A Crosslinguistic Developmental Study*. Hillsdale/New Jersey: Lawrence Erlbaum Ass.
- Bishop D. & Mogford, K. (1988). *Language development in exceptional circumstances*. New York: Churchill Livingstone.
- Cantwell, D.P. & Baker, L. (1987). Prevalence and type of psychiatric disorder and developmental disorders in three speech and language groups. *Journal of Communication Disorders*, 20, 151-171.
- Chomsky, N. (1995). *The Minimalist Program*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Cohen, N.J., Davine, M. & Meloche-Kelly, M. (1989). Prevalence of unsuspected language disorders in a child psychiatric population. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 28, 24-59.
- Dik, S. (1989). *The theory of Functional Grammar*. Dordrecht: Foris Publications.
- Dungen, L. van den & Verbeek, J. (1994). *De STAP-handleiding*. Interne publicatie Algemene Taalwetenschap, Universiteit van Amsterdam.
- Geerts, G. e.a. (1984). *Algemene Nederlandse Spraakkunst (ANS)*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Haan, G. de & Tuijnman, K. (1988). Missing Subjects and Objects in Child Grammar. In: P. Jordens & J. Lalleman (Eds.), *Language Development* (101-123). Dordrecht: Foris Publications.
- Hunt, K.W. (1970). Syntactic maturity in school children and adults. *Monographs of the society for research in child development*, 34, 35.
- Hyams, N. (1992). A Reanalysis of Null Subjects in Child Language. In: J. Weissenborn, H. Goodluck & T. Roeper (Eds.), *Theoretical Issues in Language Acquisition. Continuity and Change in Development* (249-267). Hillsdale NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Koster, G.A.S. (1989). *Beknopte handleiding bij de diagnostische criteria van de DSM-III*. Nederlandse vertaling. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- MacWhinney, B. (1995). *The CHILDES Project. Tools for Analyzing Talk*. Hillsdale NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Ninio, A. & Snow, C.E. (1996). *Pragmatic Development. Essays in developmental science*. Oxford: Westview Press.
- Pinker, S., (1989). *Learnability and Cognition. The Acquisition of Argument Structure*. Cambridge MA: The MIT Press.
- Prizant, B.M. et al. (1990). Communication disorders and emotional/behavioral disorders in children and adolescents. *Journal of Speech and Hearing Disorders*, 55, 179-192.
- Roelofs, M. (in voorbereiding). *De pragmatische vaardigheden binnen een conversatie en een narratie bij*